

مبانی و تشکیل قراردادهای الکترونیکی آتی نفت

گلناز جلالی،^۱ فتح‌الله رحیمی،^۲ فاطمه قناد^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۱۳

چکیده

ایران از لحاظ صادرات نفت در جایگاه ویژه‌ای قرار دارد و طبیعی است که در این وادی تاجران نیز به دنبال بازار بهتر و کسب سود بیشتری باشند. با توسعه و پیشرفت اینترنت و فناوری‌های نوین، اقتصاد جهان به سمت تجارت الکترونیک سیر صعودی گرفته است. این که از بین بازار بورس ایران و بازار بین‌المللی فارکس کدام یک برای تاجران نفت مناسب است و معاملات خود را با چه نوع قراردادی منعقد کنند تا سود بیشتری به دست آورند، سؤالاتی است که به آن‌ها پاسخ داده خواهد شد. این پژوهش بر آن است تا ضمن تبیین ماهیت و مبانی بازارهای بورس و فارکس و قراردادهای آتی و مابه‌التفاوت، به مزایا و معایب آن‌ها در مقایسه با یکدیگر نگاه تطبیقی داشته باشد و انعقاد قراردادهای آتی را در این دو بازار بررسی کند.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که بازار بین‌المللی فارکس در ایران قانونی و مشروع بوده و در مقایسه با بازار بورس مزیت‌های فراوانی برای تاجران نفت دارد و ثابت می‌شود معاملات در این بازار قمار و ریا نیست. همچنین، در صورت استفاده از قراردادهای مابه‌التفاوت یا سی‌افدی در معاملات خود، از امتیازات بیشتری برخوردار خواهند شد. برای انعقاد قراردادهای آتی در بازار بورس و بازار فارکس نیاز به تشریفات خاصی است.

واژگان کلیدی: قراردادهای الکترونیکی، قراردادهای آتی نفت، بورس معاملات آتی انرژی، ابزار مشتقه

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق تجارت الکترونیکی، دانشگاه علم و فرهنگ (نویسنده مسئول)؛

golnaz_jalali1994@yahoo.com

۲. عضو هیئت علمی، دانشگاه آزاد واحد تهران-شمال؛ Rahimif_law@yahoo.com

۳. دانشیار حقوق تجارت الکترونیکی، دانشگاه علم و فرهنگ؛ ghanad@usc.ac.ir

مقدمه

نفت یکی از مهم‌ترین منابع انرژی شمرده می‌شود و بخش مهمی از بازارهای جهانی را دربر گرفته است. با توجه به نقش مهمی که نفت در اقتصاد ایفا می‌کند، بازار معاملات آن بسیار گسترده شده است. ایران از لحاظ صادرات نفت در جایگاه ویژه‌ای قرار دارد و طبیعی است که در این وادی تاجران نیز به دنبال بازار بهتر و کسب سود بیشتر باشند. به‌طور کلی در جهان دو نوع بازار مالی وجود دارد: بازارهای سنتی که از گذشته تا به حال حجم بسیار زیادی از معاملات را دربر گرفته است و بازارهای جدید که به آن بازارهای مشتقه نیز گفته می‌شود. این بازارهای جدید یا مشتقه از بازارهای سنتی ایده و الگو گرفته‌اند و خود نیز انواع گوناگونی دارند. امروزه، با توسعه و پیشرفت اینترنت و فناوری‌های نوین، اقتصاد جهان سیر صعودی به سمت تجارت الکترونیک گرفته است. در این پژوهش، به این پرسش‌ها پاسخ داده خواهد شد که از بین بازار بورس ایران و بازار بین‌المللی فارکس^۱ کدام یک برای تاجران نفت مناسب است و معاملات خود را با چه نوع قراردادی منعقد کنند تا سود بیشتری به‌دست آورند. قراردادهای آتی و سی‌اف‌دی (CFD)^۲ نفت، به علت نوظهور بودن، هنوز در ایران به‌طور جدی بررسی نشده و ماهیت و زوایای حقوقی این قراردادها ناشناخته مانده است. بنابراین، هدف از این نوشتار مقایسه بازارها و قراردادهای مذکور با یکدیگر در حوزه نفت است. در این مقاله، قصد بر آن است که با نگاه تطبیقی مزایا و معایب این بازارها بررسی شود و علل و عوامل غیرقانونی اعلام‌شدن بازار فارکس در ایران واکاوی گردد. امید می‌رود این پژوهش راهگشا و مؤثر باشد و زمینه‌های تصویب قوانین جدید را فراهم آورد.

۱. Forex Market

۲. – Contract For Difference

۱. مبانی بازار بورس ایران و مبانی بازار بین‌المللی فارکس

فعالیت‌های اقتصادی بورس ایران زیرنظر سازمان بورس و اوراق بهادار است. بازار سرمایه به معنی بازاری است که در آن تقاضای وجوه بلندمدت تأمین می‌شود. بازار سرمایه با تأسیس بانک برنامه در سال ۱۳۲۵ که بعدها بانک اعتبارات صنعتی نامیده شد به وجود آمد. اوراق مشتقه یکی از ابزارهای مالی مورد معامله در بازار سرمایه است. براساس دارایی پایه، اوراق مشتقه به مشتقات کالا، مشتقات اوراق بهادار و مشتقات ارز تقسیم می‌شود. در میان ابزارهای مشتقه، قراردادهای آتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. قراردادهای آتی، به منزله یکی از کامل‌ترین نوع ابزارهای مشتقه، سهم بسیار زیادی در افزایش حجم معاملات بورس‌ها دارند.

«قرارداد آتی از ابزارهای مشتقه مالی است که در بند ۱۱ از ماده یک قانون بازار اوراق بهادار شناسایی شده است. به لحاظ وابستگی شدید اقتصاد داخلی به واردات و ارتباط کامل متغیرهای کلان اقتصادی با نرخ ارز، کنترل نرخ ارز از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. با وجود ضرورت فوق در خصوص ابزارهای مالی و مشتقات ارزی که در کنترل این نوسانات نقش اساسی دارند نظام قانونی و قضایی در وضع قانون، ایجاد رویه قضایی و وحدت رویه تلاش چشمگیری نداشته است.» (افتخار جهرمی و پسندیده، ۱۳۹۹، ص ۱۴)

بازار بورس در بین فعالیتهای اقتصادی مردم جایگاه خوبی به دست آورده و توسعه خوبی در اقتصاد ایران داشته است. همین موضوع نشان می‌دهد نسبت به دیگر بازارهای مالی برتری‌ها و مزایایی دارد که سبب جذب سرمایه‌گذاران شده است.

بازار فارکس مخفف تبادل ارز خارجی^۱ است و یکی از بزرگ‌ترین بازارهای مالی در جهان به‌شمار می‌رود. ارزهای گوناگون در این بازار نسبت به یکدیگر سنجیده می‌شوند و نرخ برابری ارزها به دست می‌آید. این بازار ارتباط مستقیمی با سهام و طلا و نفت ندارد، اما این معاملات نیز از سوی کارگزاران^۲ فارکس انجام می‌گیرد. در این بازار روزانه

۱. Foreign Exchange

۲. Broker

میلیون‌ها دلار پول جابه‌جا می‌شود و بسیاری از تاجران موفق روزانه میلیون‌ها دلار سود به‌دست می‌آورند.

تبادلات این بازار، برخلاف بازارهای مالی سنتی که در مکان فیزیکی خاص و قوانین سازمان‌یافته انجام می‌شود، در محل مشخصی متمرکز نیست و در حقیقت معاملات از طریق اینترنت و تلفن یا شبکه‌ی ارتباطی بین‌بانکی صورت می‌پذیرد. از این رو اصطلاحاً به آن بازار فرابورس^۱ گفته می‌شود. به علت نبود مکان فیزیکی دسترسی به این بازار، معامله از روز دوشنبه تا پایان روز جمعه، به صورت ۲۴ ساعته، میسر شده و معامله‌گران می‌توانند فقط با استفاده از تلفن یا شبکه‌ی اینترنتی معاملات خود را کنترل کنند. فعالان عمده این بازار دولت‌ها، بانک‌های مرکزی، سایر بانک‌ها، نهادهای مالی، شرکت‌های بزرگ، معامله‌گران، سفته‌بازان و مصرف‌کنندگان ارزهای خارجی مانند اشخاص و تاجران کالا و شرکت‌ها هستند (محمدی، ۱۳۸۸، ص ۶۵).

برای انجام معاملات از طریق کارگزار نیاز نیست مشتری تمامی سرمایه لازم را در اختیار داشته باشد، بلکه با پرداخت سهم کوچکی از حجم کلی معامله (معمولاً ۱ تا ۲ درصد) می‌تواند معامله کند. به این اعتبار اهرمی^۲ گفته می‌شود که امکان مدیریت موقعیت‌ها و فرصت‌های زیادی را با سرمایه اندک برای مشتریان فراهم می‌سازد. این درحالی است که در بازار بورس معامله‌گران باید تمامی پول لازم را برای خرید کالای موردنظر به صورت نقد پرداخت کنند. در بازار فارکس می‌توان هم در بازار صعودی و هم در بازار نزولی کسب سود کرد، درحالی‌که در بازار بورس فقط در صورت افزایش قیمت رسیدن به سود امکان‌پذیر خواهد بود. در بازار بورس، معامله‌گران علاوه بر مابه‌التفاوت قیمت خرید و فروش، کمیسیون می‌پردازند، درحالی‌که بازار الکترونیک فارکس موجب کاهش هزینه‌ها و حذف واسطه‌گران شده است. معمولاً در بازار بورس معامله در نزدیک‌ترین قیمت ممکن انجام می‌شود، درحالی‌که در بازار فارکس، با شفافیت

۱. Over the counter (OTC)

۲. Leverage

قیمت، همیشه به معامله‌گران قیمت مناسب و عادلانه داده می‌شود (پاک‌مرام و یزدانی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۵-۱۴۷).

عده‌ای بر این نظرند که معاملاتی که در بازار فارکس انجام می‌شود تحت عنوان عقد معاوضه قرار می‌گیرد و نمی‌توان آن‌ها را تحت عنوان عقد بیع قرار داد. زیرا قانون مدنی فقط عین را موضوع عقد بیع می‌داند و باین‌حال در بازار عوضین معامله به صورت فیزیکی وجود ندارد و معاملات به روش اعتباری و از طریق فضای مجازی صورت می‌گیرد. بنابراین، راه‌حل آن است که به عقد معاوضه تمسک جست (رسولی فتح‌آباد، ۱۳۹۱، ص ۱۲۵).

بنابر ماده ۳۳۸ قانون مدنی، «بیع عبارت است از تملیک عین به عوض معلوم» و طبق ماده ۴۶۴ این قانون، «معاوضه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین مالی می‌دهد به عوض مال دیگر که از طرف دیگر اخذ می‌کند بدون ملاحظه این‌که یکی از عوضین مبیع و دیگری ثمن باشد».

با توجه به تعاریف فوق می‌توان نتیجه گرفت که تمییز بین عقد بیع و معاوضه تابع قصد مشترک طرفین است. اگر طرفین بدون توجه به مبیع یا ثمن بودن عوضین قصد تبادل دو چیز را بدون هیچ امتیازی داشته باشند، عقد تابع قواعد معاوضه خواهد بود؛ اما اگر اراده کرده باشند که یکی از دو عوض مبیع و دیگری بهای آن باشد، بر آن توافق عنوان عقد بیع اطلاق می‌شود. به عبارتی، اگر تبادل کالا با کالا یا پول با پول صورت گیرد، عقد معاوضه است و اگر تبادل کالا با پول انجام شود، تحت عنوان عقد بیع قرار می‌گیرد (بیات، ۱۳۹۶، ص ۳۲۳).

در بازار فارکس، از یک طرف اصطلاحاتی از قبیل خرید و فروش به‌کار می‌رود و از سوی دیگر بحث از تبادل ارز مطرح می‌شود. با توجه به سازوکار این بازار، به نظر می‌رسد که معاملات انجام‌شده در قالب عقد بیع است، زیرا حجم زیادی از این معاملات به خرید و فروش اختصاص دارد و یک ارز مبیع و ارز دیگر ثمن در نظر گرفته می‌شود (نوری و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۸۰-۸۳).

در تاریخ ۱۳۹۰/۰۱/۱۶، فعالیت کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی فعال در بازار بین‌المللی فارکس از سوی سازمان بورس اوراق بهادار غیرقانونی اعلام شد. طبق این اطلاعیه، این افراد هیچ مجوزی از بانک مرکزی و سازمان بورس و اوراق بهادار ندارند و در نتیجه شرکت‌هایی که به‌عنوان کارگزار فارکس در ایران فعالیت می‌کنند مجرم شناخته می‌شوند و طبق قانون با آن‌ها برخورد خواهد شد. طبق بند ۱ ماده ۴۹ قانون اوراق بهادار مصوب ۱۳۸۴/۰۹/۰۱، هر شخصی که بدون رعایت مقررات این قانون تحت هر عنوان به فعالیت‌هایی از قبیل کارگزاری، کارگزار/ معامله‌گری یا بازارگردانی که مستلزم اخذ مجوز است مبادرت کند یا خود را تحت هر یک از عناوین مزبور معرفی کند، به حبس تعزیری از یک ماه تا شش ماه یا جزای نقدی معادل یک تا سه برابر سود به‌دست‌آمده یا زیان متحمل‌نشده یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد. بنابراین فعالیت کارگزاری‌ها در کشور نیاز به مجوز از سازمان بورس دارد و سازمان بورس نیز برای کارگزاری‌های فارکس مجوز صادر نمی‌کند.

بازار فارکس در ایران به عللی نامشروع اعلام شده است که در زیر به برخی از آن‌ها

اشاره می‌شود:

- دادن اعتبار به معامله‌گر از سوی کارگزار؛
- خروج بی‌رویه ارز از کشور؛
- نوسانات شدید و ریسک بسیار زیاد؛
- سرعت کم اینترنت و ناممکن بودن رقابت معامله‌گران با سرمایه‌گذاران کشورهای خارجی؛
- ربوی بودن معاملات بازار فارکس؛
- معاملات صوری و تحقق نیافتن تبادلات ارزی به صورت واقعی؛

امروزه هر کسب‌وکاری ریسک‌های خودش را دارد. به علت ناآگاهی از آداب تجارت بازار فارکس، طبیعی است که فعالیت در آن برای معامله‌گران ضرر به دنبال خواهد داشت. تأکید اسلام بر آموزش فقه‌التجاره گواه این است که بدون علم تجارت، گام برداشتن در ساده‌ترین معاملات نیز معامله‌گران را به سوی ربا می‌کشاند. فقدان قوانین

هم موجب سوءاستفاده کلاهبرداران می‌شود که چاره آن در منع نیست، بلکه در وضع قوانین و مقررات است. متأسفانه ماهیت این بازار به‌درستی برای فقها تبیین نشده و از پرسش‌های کلی مبنی بر اصل حضور در معاملات ناشناخته که بیم کلاهبرداری در آن می‌رود پاسخی جز حرام بودن انتظار نمی‌رود. موضوعات مختلفی در این زمینه وجود دارد که نیازمند بررسی موشکافانه است. بنابراین نمی‌توان آن را به‌طور مطلق نامشروع تلقی کرد و صرفاً بر چند فتوا که اساساً همگی ابهام دارند تکیه کرد. سازمان بورس می‌تواند، با تأسیس یک شرکت کارگزاری مستقیم تحت نظارت بانک مرکزی ایران، فعالیت سرمایه‌گذاران را از طریق کارگزار داخلی و بدون واسطه در بازار فارکس رصد کند (برارپور، ۱۳۹۷، ص ۲۸-۳۰).

در این بازار، اگر بیش از حد طمع بورزید یا صرفاً از روی شانس بخواهید فعالیت کنید، فقط متحمل ضرر می‌شوید و حتی ممکن است تمام سرمایه خود را از دست بدهید. تنها راه موفقیت کسب آموزش‌های لازم پیش از ورود است. حرکت بعدی بازار قابل پیش‌بینی نیست، اما اگر دانش خود را در این حوزه افزایش دهید، مبادله^۱ خواهید کرد و مانند عوام جامعه صرفاً دست به شرط‌بندی^۲ نخواهید زد (رسولی فتح‌آباد، ۱۳۹۱، ص ۱۷). ممکن است این شبهه ایجاد شود که معامله در بازار فارکس براساس شانس و از مصادیق قمار است. در این خصوص باید بیان کرد که در قمار شخص از روی حيله و با تکیه بر شانس خود وارد بازی می‌شود؛ قصد دارد طرف مقابل را شکست دهد و او را از بازی خارج کند. درحالی‌که فارکس بازاری مجازی به‌شمار می‌رود که در آن افراد به‌طور موازی با یکدیگر، نه در مقابل هم، و صرفاً با تکیه بر دانش و تجربه خود در آن معامله می‌کنند و از حاصل آگاهی، تلاش و سرمایه خودشان در معاملات سود به‌دست می‌آورند. به‌عبارتی، در بازار فارکس، شانس جایگاهی ندارد و نمی‌توان صرفاً با تکیه بر آن در معاملات سود برد (همان، ص ۷۹).

۱. Trade

۲. Bet

۲. ماهیت قراردادهای آتی و قراردادهای سی اف دی

اولین بار در بورس شیکاگو از قراردادهای آتی برای کالاهای کشاورزی استفاده شد. با اندکی تغییرات به سرعت به ابزار حمایتی برای طرفین معامله تبدیل گردید و به تدریج کالاهای دیگر نیز وارد بازار آتی شدند. قراردادهای سی اف دی نیز یک ابزار مالی مهم است که امکان سودآوری از نوسانات قیمت دارایی پایه را به معامله‌گران می‌دهد. در این بخش، ابتدا ماهیت قراردادهای آتی و سپس قراردادهای سی اف دی بررسی می‌شود.

۲-۱. ماهیت قراردادهای آتی

قرارداد آتی «قراردادی است که فروشنده بر اساس آن متعهد می‌شود در سررسید معین^۱، مقدار معینی^۲ از کالای مشخص^۳ را به قیمتی که الان تعیین می‌کند بفروشد^۴ و در مقابل طرف دیگر قرارداد متعهد می‌شود آن کالا را با مشخصات خریداری^۵ کند و برای جلوگیری از امتناع طرفین از انجام قرارداد، طرفین به صورت شرط ضمن عقد متعهد می‌شوند مبلغی را به عنوان وجه تضمین نزد اتاق پایاپای^۶ بگذارند و متعهد می‌شوند متناسب با تغییرات قیمت آتی، وجه تضمین را تعدیل کنند و اتاق پایاپای از طرف آنان وکالت دارد متناسب با تغییرات، بخشی از وجه تضمین هر یک از طرفین را به عنوان اباحه

۱. سررسید معین: تاریخ سررسید قراردادهای آتی بر روی یک کالا به صورت استاندارد و مشخص از سوی بورس تعیین می‌شود و فقط برای سررسیدهای معینی که تعیین می‌شود امکان انجام معاملات آتی وجود دارد.
۲. اندازه قرارداد: اندازه قرارداد توسط بورس تعیین می‌شود و سرمایه‌گذاران فقط می‌توانند مضرب‌های صحیحی از این مقدار را معامله کنند.
۳. دارایی پایه: به آن کالا یا دارایی گفته می‌شود که قرارداد آتی طبق آن منتشر می‌شود. در بورس‌های کالایی جهان بر روی دارایی‌های گوناگونی از قبیل محصولات کشاورزی، انواع فلزات، انواع فراورده‌های نفتی و... منتشر می‌شود.
۴. موقعیت تعهدی فروش: کسی که در بورس قرارداد آتی را به فروش می‌رساند و خود را به تحویل دادن دارایی پایه براساس ضوابط استاندارد بورس در تاریخ معینی در آینده متعهد می‌کند، موقعیت فروش را اتخاذ کرده است.
۵. موقعیت تعهدی خرید: فردی که در بورس قرارداد آتی را می‌خرد و خود را متعهد به خرید دارایی پایه براساس ضوابط استاندارد در تاریخ معینی می‌کند، موقعیت خرید را اتخاذ کرده است.
۶. Clearing house؛ اتاق پایاپای نماینده تشکیلات اداری سازمان بورس کالا به حساب می‌آید که مسئولیت اجرا و تسویه قراردادهای آتی معامله‌شده در بورس کالا بین اعضای این اتاق را به صورت نقدی یا اعتباری به عهده دارد.

تصرف در اختیار دیگری قرار دهد و او حق استفاده از آن را خواهد داشت تا در سررسید باهم تسویه کنند»^۱.

با توجه به این که فروشنده تعهد به بیع می‌کند، نمی‌توان او را با بیع تصور کرد. بهتر است به جای واژه فروشنده از عبارت «متعهد به فروش» استفاده شود. همچنین وجه تضمین فقط مختص جلوگیری از امتناع طرفین از انجام قرارداد نیست، پوشش ریسک نوسانات قیمت را نیز شامل می‌شود. به نظر می‌رسد اتاق پایاپای وکیل طرفین نباشد، زیرا در صورت فوت یا حجر یکی از طرفین قرارداد از بین نمی‌رود. با توجه به نوسانات قیمت، قراردادهای آتی بورس محورند و معاملات صرفاً در بورس‌های سازمان‌یافته انجام می‌شوند. عضویت در بورس از سوی افراد صورت می‌گیرد و مانند سایر کالاها در بازارهای فعال قابل معامله است. براساس قواعد حاکم بر سیستم سنتی بورس، معاملات فقط در ساعات رسمی معاملاتی و در محل‌های مشخص شده برای معاملات که «گوگرد معامله» نامیده می‌شود انجام می‌پذیرد. هم‌اکنون بسیاری از بورس‌های مهم آتی معاملات خود را به صورت الکترونیک انجام می‌دهند. انجام معامله در بورس و رعایت شرایط و ضوابط در بورس، در معامله سنتی و الکترونیکی، تابع تشریفات خاصی است. همچنین قراردادی عهدی هستند زیرا اثر مستقیم آنها ایجاد تعهد برای طرفین عقد است، هر چند که اثر نهایی عقد تملیک باشد. از طرفی چون با فوت، جنون یا سفه طرف مقابل، به حیات خود ادامه می‌دهند، می‌توان گفت که قراردادی لازم هستند. (موسوی، ۱۳۹۳، ص ۳۴-۳۵)

مهم‌ترین مزیت قراردادهای آتی خاصیت پوشش ریسک آن است. پوشش ریسک به معنی اتخاذ موقعیتی در بازار است که هدف از آن حداقل کردن یا از بین بردن ریسک ناخواسته ناشی از نوسانات و تغییرات قیمت است. برای مثال، یک تولیدکننده یا مصرف‌کننده عمده، برای از بین بردن عدم اطمینان و ریسکی که درباره قیمت آینده محصولات خود با آن روبه‌روست، به راحتی می‌تواند، با اتخاذ یک موقعیت فروش یا

۱. دستورالعمل اجرایی معاملات قراردادهای آتی در شرکت بورس کالای ایران (سهامی عام)، مصوب ۱۳۸۶/۱۲/۷.

خرید در قالب یک معامله آتی با قیمت مطلوب برای زمان نیاز، خود را در برابر نوسان قیمت‌ها در آینده بیمه کند (شرکت بورس کالای ایران، ۱۳۹۳، ص ۷-۸).

برای هرکدام از قراردادهای استاندارد^۱ حداکثر نوسان روزانه قیمت در روش معامله حضوری ده دلار و در روش معامله الکترونیکی بیست دلار است. معاملات حضوری روزانه از ساعت ۷ تا ۱۱:۳۰ صبح و معاملات الکترونیکی از ساعت ۱۵ عصر تا ۱۵ روز بعد صورت می‌گیرد. برای مثال، اگر شخصی در یک قرارداد سی‌ال (CL) نفت خام برنت را به قیمت ۱۰۰۰ دلار در هر بشکه به روش حضوری بخرد و تا روز آینده قیمت هر بشکه ۱۰۲ دلار باشد، در این صورت شخص، به جای ۲۰۰۰۰ دلار، فقط می‌تواند ۱۰۰۰۰ دلار سود کند. درحالی‌که اگر شخص به روش معامله الکترونیکی اقدام می‌کرد، می‌توانست به سود ۲۰۰۰۰ دلار برسد. با این مثال به‌راحتی می‌توان به برتری روش معامله الکترونیکی بر معامله حضوری پی برد (شاه‌حیدری، ۱۳۹۸، ص ۱۳۱-۱۳۲).

قراردادهای آتی رایج در بازارهای مالی را می‌توان به دو نوع تقسیم‌بندی کرد که در زیر آمده است:

بند ۱- قرارداد آتی خاص:^۲ قرارداد آتی خاص توافقی در زمان حال برای انجام معامله‌ای در زمان آینده است. طرفی که اراده خرید دارد متعهد می‌شود که مقدار مشخصی از یک دارایی را در تاریخ معین و با قیمت مشخص و در مکان معلومی از فروشنده تحویل بگیرد و طرف مقابل که اراده فروش دارد نیز متعهد می‌شود که آن دارایی را با همان خصوصیات به خریدار تحویل دهد. این قراردادها در آتی‌سی (OTC)^۳ منعقد می‌شوند که به معنای «خارج از بورس» است. در محل خاصی صورت نمی‌گیرد و به‌طور مستقیم بین معامله‌گران و معمولاً از طریق تلفن یا کامپیوتر انجام می‌شود. افزون بر این،

۱. دو نوع قرارداد استاندارد برای قراردادهای آتی نفت خام در بورس‌های نفت جهان وجود دارد:

۱. قرارداد CL: براساس واحد ۱۰۰۰ بشکه معادل ۴۲۰۰۰ معامله صورت می‌گیرد که حداقل نوسان قیمتی در هر قرارداد ۱۰ دلار است.

۲- قرارداد QM (E-mini): براساس واحد ۵۰۰ بشکه معادل ۲۱۰۰۰ گالن معامله می‌شود که حداقل نوسان قیمتی در هر قرارداد ۱۲/۵ دلار است.

۲. Forward Contract

۳. Over the counter

ضوابط و مقررات استاندارد بر این معاملات حاکم نیست. این قراردادها در سررسید با انجام معامله و تسلیم ثمن و مثن تسویه می‌شوند. در این قرارداد، معمولاً ضمانت یا سپرده‌ای برای انجام تعهد از طرفین گرفته نمی‌شود. بنابراین، همیشه خطر نکول یکی از طرفین برای عمل به تعهد وجود دارد و تنها ضمانت استفاده از اهرم قانونی است (معصومی‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹)

بند ۲- قراردادهای آتی یکسان: در این قراردادها، طرفین برای خاتمه‌دادن دادن معامله خود در بازار روش‌های دیگری را اتخاذ می‌کنند. برای مثال، یک معامله جبرانی به این روش که معامله‌ای معکوس با معامله اول انجام می‌دهند یا این که با گرفتن و دادن مابه‌التفاوت بین قیمت خرید یا موقعیت فروش با قیمت در تاریخ انقضای قرارداد از بازار خارج می‌شوند. این روش «تسویه نقدی»^۱ نامیده می‌شود. قراردادهایی هستند که طرفین متعهد می‌شوند، در تاریخ مشخص شده در قرارداد، خرید و فروش یا دادوستدی را به انجام برسانند. این قراردادها در مورد هر کالا به صورت یکسان و استاندارد صادر می‌شوند و در این قراردادها فقط درباره قیمت می‌توان مذاکره کرد.

بنابراین، به شخصی که متعهد شده مالی را در تاریخ مشخص و با قیمت معین در آینده بفروشد در اصطلاح «موضع فروش»^۲ و شخصی که متعهد شده مالی را در همان زمان و با همان قیمت خریداری کند «موضع خرید»^۳ می‌گویند. همچنین قیمت توافق شده برای خرید کالا در آینده «قیمت آتی»^۴ یا «قیمت توافقی»^۵، تاریخ تحویل مورد معامله در آینده تاریخ سررسید یا «تاریخ تحویل»^۶ و به مورد معامله که در آینده تحویل خواهد شد «دارایی پایه»^۷ نامیده می‌شود (حسین‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۸۰).

۱. Cash settlement
۲. Short position
۳. Long position
۴. Future price
۵. Exercise price
۶. Delivery date
۷. The underlying asset

با وجود مزیت‌های زیاد قراردادهای آتی، معایبی نیز در آن‌ها دیده می‌شود: در تاریخ سررسید قرارداد فسخ می‌شود و طرفین باید با یکدیگر تسویه کنند، اما بی‌تردید این موضوع برای کسی که ضرر کرده خوشایند نیست.

۲-۲. ماهیت قراردادهای سی‌اف‌دی

در قراردادهای آتی، افراد برای شش ماه، یک سال و دو سال دیگر کالایی را پیش‌خرید یا پیش‌فروش می‌کنند و در تاریخ سررسید باید اختلاف قیمت کنونی یا قیمتی که معامله با آن انجام شده را پرداخت کنند. برای مثال، یک معامله‌گر در قراردادی باید شش ماه آینده صد بشکه نفت را با قیمت ۵۰ دلار تحویل دهد، اما با فرارسیدن تاریخ سررسید، قیمت هر بشکه نفت ۶۰ دلار شده است. به عبارتی ده دلار از قیمتی که او فروخته بیشتر شده است. اگر معامله‌گر به علت ضرر خود نخواهد معامله را تسویه کند، تکلیف چیست؟ آیا راه‌حلی وجود دارد؟ متأسفانه پاسخ منفی است. او باید ضرر را بپردازد، زیرا قرارداد تاریخ سررسید دارد و معاملات طبق آن تسویه می‌شوند. اما در قراردادهای زیر معامله‌گر می‌تواند معامله را تسویه نکند.

قراردادهای سی‌اف‌دی یا مابه‌التفاوت امکان کسب سود از نوسانات قیمت دارایی پایه را فراهم می‌سازد؛ توافقی است که بین دو طرف معامله بر مبنای تفاوت مبلغ فعلی و مبلغ پایانی مورد معامله قرار می‌گیرد؛ قراردادی است که طرفین به‌موجب آن حق دریافت یا پرداخت مابه‌التفاوت بین قیمت ابتدایی و پایانی یک معامله یا خرید و فروش یک کالای خاص را به یکدیگر واگذار می‌کنند. اگر در روز پایانی قیمت دارایی فعلی کاهش یابد، خریدار باید به فروشنده مابه‌التفاوت را بپردازد و اگر قیمت دارایی فعلی افزایش یابد، خریدار به‌جای فروشنده از این اختلاف بهره‌مند می‌شود. معامله‌گران درباره افزایش یا کاهش قیمت یک دارایی حدس می‌زنند، بدون آن‌که مالک باشند؛ همچنین، بر تفاوت قیمت‌ها تمرکز می‌کنند. این قراردادها بر پایه قراردادهای آتی است و ارزش خود را از دارایی پایه می‌گیرد. هدف از آن بهره‌گیری از نوسانات قیمت دارایی پایه بدون نیاز به تحویل واقعی کالا و تأمین نیاز مشتریانی است که سپرده اندکی دارند، ولی می‌خواهند در بازارها فعالیت کنند. این قراردادها در بازار بورس نیست و خارج از بورس کار می‌کند.

در آن تمبر مالیاتی وجود ندارد. دیگر معامله گران در امر نقل و انتقال مالکیت و هزینه های ناشی از آن درگیر نمی شوند. کارگزاران سی اف دی کمیسیون بسیار کمی از معامله گران دریافت می کنند و این یکی از جذاب ترین ویژگی های این معاملات است. تاجران نیازی به سرمایه گذاری کل مبلغ ندارند و فقط بخشی از مبلغ کل را واریز می کنند. سپرده حاشیه شناخته می شود که سی اف دی را به یک محصول سرمایه گذاری اهرمی تبدیل می کند. طیف گسترده ای از دارایی ها از قبیل شاخص های جهانی، ارزها، سهام و کالاها را ارائه می دهد. در واقع یک راه گمانه زنی درباره حرکت قیمت نفت است. به جای تجارت در بورس کالا، با یک ارائه دهنده اهرم حساب ایجاد می کنید. معامله گران می توانند، با استفاده از اعتبار اهرمی در معاملات نفت، حداکثر سود بالقوه را از سرمایه های کوچک خود به دست آورند؛ با این قراردادها می توانند صعود و نزول بازار را تخمین بزنند و حتی در حرکات نزولی قیمت، سود کسب کنند. در حالی که در خرید نفت به روش سنتی زمانی می توان سود به دست آورد که بشکتهای نفت با نرخ بالاتر فروخته شود.

این قراردادها سررسید ندارند، در نتیجه می توان معامله را ماه ها و سال ها حفظ کرد. معامله گران دیگر استرس تاریخ سررسید قرارداد را ندارند. هیچ محدودیتی درباره زمان ورود یا خروج و هیچ محدودیتی در طی مدت مبادله وجود ندارد. در زیر دو مثال در موقعیت های خرید و فروش نفت آورده شده است:

موقعیت خرید نفت: فرض کنید یک تاجر می خواهد ۱۰۰ بشکه نفت خام برنت بخرد. در پلتفرم معاملاتی قیمت هر بشکه نفت ۵۰ دلار است. پس باید برای خرید ۵۰۰ دلار پردازد، اما به علت خاصیت اهرمی لازم نیست کل مبلغ را پرداخت کند. اگر حاشیه در اینجا یک درصد باشد، باید ۵ دلار پرداخت شود. البته مبلغ کمیسیون نیز اضافه خواهد شد. او پیش بینی می کند قیمت نفت افزایش می یابد. پس از مدتی، قیمت هر بشکه نفت به ۶۰ دلار می رسد. اگر بشکتهای نفت خود را بفروشد، سودی که دریافت می کند به نحو زیر محاسبه خواهد شد:

$$۱۰ - ۵۰ = ۶۰ \quad ۱۰۰ \times ۱۰ = ۱۰۰۰ \quad \text{از هزار دلار مبلغ کمیسیون کسر}$$

و به او پرداخت می شود.

موقعیت فروش نفت: می‌توان از کاهش قیمت نفت نیز سود کرد. در مثال قبل فرض کنید یک تاجر می‌خواهد ۱۰۰ بشکه نفت خام برنت را در قیمت هر بشکه ۵۰ دلار بفروشد و ۵۰۰۰ دلار دریافت کند. از حاشیه یک درصد استفاده می‌کند. سرمایه حقیقی او ۵۰ دلار است و البته کمیسیون نیز شامل آن می‌شود. پیش‌بینی می‌کند قیمت نفت کاهش می‌یابد. پس از مدتی قیمت هر بشکه نفت به ۴۰ دلار می‌رسد. او باید موقعیت فروش خود را ببندد و ۱۰۰ بشکه نفت خام برنت به مبلغ ۴۰ دلار بخرد و برای آن ۴۰۰ دلار پردازد. سود در موقعیت فروش نفت به نحو زیر به دست می‌آید: قیمت گشایش از قیمت پایانی کسر می‌شود. این عدد در تعداد بشکه ضرب می‌شود و پس از کسر کمیسیون سود خالص به دست خواهد آمد.

۳. انعقاد قراردادهای الکترونیکی آتی نفت

قراردادهای الکترونیکی از لحاظ ماهوی با قراردادهای سنتی تفاوت چندانی ندارند و از تمام عناصر صحت قراردادهای سنتی برخوردارند. می‌توان گفت تنها تفاوت آنها این است که در بستر الکترونیک تشکیل می‌شوند و از لحاظ فرایند شکل‌گیری با قراردادهای سنتی تفاوت دارند. در این بخش، ابتدا به شرایط عمومی و سپس به شرایط اختصاصی انعقاد این قراردادها در بازار بورس و بازار فارکس پرداخته شده است.

۳-۱. شرایط عمومی انعقاد قراردادها

قرارداد آتی، اعم از این‌که جزو عقود معین باشد یا از مصادیق ماده ۱۰ قانون مدنی، قواعد عمومی قراردادها بر آن حاکم است و مانند هر عقد دیگری، برای حادث شدن، نیازمند شرایط عام تشکیل عقد مطابق ماده ۱۹۰ قانون مدنی است. همچنین، به علت آن‌که این قرارداد در بورس واقع می‌شود، از شرایط مقرر در قوانین و مقررات بورس نیز پیروی می‌کند. به‌طور کلی برای صحت قراردادها وجود شروط خاصی لازم و ضروری است.

بند ۱- قصد طرفین و رضای آنها: در انعقاد قرارداد الکترونیکی آتی نیز وجود قصد و رضا الزامی است و ضمانت‌اجرای حاصل از عدم آن مانند قراردادهای سنتی باطل یا غیرنافذ است. سامانه معامله‌گر برای فروش نفت خام، بنابر ماده ۱۹۱ قانون مدنی، به

معنی ابراز قصد انشاء برای فروش است که در فضای الکترونیکی از طریق چت، ایمیل و نماینده الکترونیکی تحقق می‌پذیرد و تلاقی اراده‌ها در انعقاد قرارداد آتی از سوی سامانه محرز می‌شود. البته ممکن است در زمان برقراری ارتباط، به واسطه ابزار الکترونیکی، اشتباهات زیادی رخ دهد. قانون تجارت الکترونیکی در ماده ۲۰ مقرر کرده که اگر پیام به‌طور اشتباه صادر شده باشد، قابل انتساب به اصل‌ساز نیست. در این قراردادها، طرفین قصد و رضای خود را در قالب ایجاب و قبول الکترونیکی اعلام و ابراز می‌نمایند. در قرارداد آتی، طرفین باید قصد انعقاد قرارداد و آنچه خود را به آن متعهد می‌کنند داشته و به آن رضایت داشته باشند.

در بازار فارکس، شخص با کارگزار فارکس ارتباط برقرار می‌کند و درخواست افتتاح حساب می‌نماید که نشان می‌دهد با آگاهی از شرایط معامله به دنبال فرصت مناسبی است تا با توجه به شرایط و تحلیل اقتصادی وارد بازار شود و به معامله اقدام کند. این اقدام بیانگر قصد شخص است (کهیاریان، ۱۳۹۶، ص ۸۱).

بند ۲- اهلیت طرفین: «اهلیت به‌طور مطلق عبارت است از توانایی قانونی شخص برای داراشدن یا اجرای حق. توانایی قانونی برای داراشدن حق اهلیت تمتع و توانایی قانونی برای اجرای حق اهلیت استیفاء نامیده می‌شود. اهلیت در دو دسته طبقه‌بندی می‌شود: اهلیت تمتع و اهلیت استیفاء» (صفایی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۳)

اصولاً هر شخصی دارای اهلیت تمتع است و می‌تواند صاحب حق باشد. طبق ماده ۹۵۶ قانون مدنی، اهلیت برای دارابودن حقوق با زنده متولدشدن انسان شروع و با مرگ او تمام می‌شود. همچنین مواد ۹۵۷ و ۹۵۹ نیز به اهلیت تمتع اشاره کرده‌اند. در اهلیت استیفاء ممکن است شخص دارای حق باشد، اما توانایی اجرای آن را نداشته باشد. به‌عبارتی نمی‌تواند در اموال و حقوق خود تصرف کند. برای مثال، کودکی که متولد می‌شود، هرچند از حق تمتع برخوردار است، به علت نداشتن اهلیت قانونی نمی‌تواند حق خود را استیفاء کند. طبق ماده ۹۵۸ قانون مدنی، «... هیچ‌کس نمی‌تواند حقوق خود را اجرا کند مگر این‌که برای این امر اهلیت قانونی داشته باشد.» پس اشخاص باید عاقل

و بالغ و رشید باشند، وگرنه اهلیت ندارند. اما در قراردادهای الکترونیکی چگونه فروشنده می‌تواند اهلیت خریدار را کنترل کند، درحالی‌که هیچ اطلاعاتی از او ندارد؟ اگر فروشنده درباره اطلاعات سن خریدار اهمال کند، با خطر تخلف از قرارداد و مسئولیت مدنی مواجه خواهد شد. اگر هیچ اطلاعاتی درباره سن وجود نداشته باشد، نظریه «ظاهر» اعمال می‌شود و منظور از آن وکالت ظاهری است. چنین فرض می‌شود که پدر و مادر کودک طرف قرارداد بودند و آن‌ها بدهکار قیمت (کالا یا خدمات) محسوب می‌شوند (زرکلام، ۱۳۹۳، ص ۷۵).

سن معتبر برای ورود به بازار فارکس هجده سالگی قرار داده شده است. با دریافت یک کپی از گذرنامه افراد برای افتتاح حساب معاملاتی از سوی کارگزار فارکس، سن آن‌ها احراز می‌شود. کارگزار با ثبت دقیق اطلاعات هویت متقاضی مانع از هرگونه سوءاستفاده احتمالی از حساب و درآمد وی می‌شود (کهایریان، ۱۳۹۶، ص ۸۲).

بند ۳- موضوع معین: در قانون مدنی هیچ تعریفی از مورد معامله آورده نشده و صرفاً مصادیق آن آمده است. بنابر ماده ۲۱۴ قانون مدنی، «مورد معامله باید مال یا عملی باشد که هریک از متعاملین تعهد تسلیم یا ایفای آن را می‌کنند». واژه «عمل» در اینجا عمل مثبت یا منفی (خودداری از انجام کار) است (صفایی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۷).

در صفحه اطلاعاتی نرم‌افزار معاملاتی فارکس که هر کارگزار در اختیار معامله‌گران قرار می‌دهد، موضوعات قابل معامله در بازار و نرخ لحظه‌ای آن قرار داده شده است. در صفحه مربوط به معامله نیز، معامله‌گر موضوع معامله را از فهرستی که در مقابلش قرار دارد انتخاب می‌کند و وارد معامله می‌شود (رسولی فتح‌آباد، ۱۳۹۱، ص ۱۰۱).

بند ۴- مشروعیت برای معامله: بنابر ماده ۲۱۷، «در معامله لازم نیست که جهت آن تصریح شود ولی اگر تصریح شده باشد باید مشروع باشد و الا معامله باطل است.»

در قراردادهای الکترونیکی، موضوع معامله باید قانونی باشد و همان قواعدی که بر قراردادهای سنتی حاکم است، بر قراردادهای الکترونیکی اعمال می‌شود. تنها تفاوتی که با هم دارند از لحاظ شیوه ظهور جهات نامشروع است وگرنه موضوعات کاملاً یکسان

است. در قراردادهای الکترونیکی موضوع مورد معامله اهمیت زیادی می‌یابد، زیرا محدودیت‌های قانونی داخلی و بین‌المللی و عرف نیز مطرح می‌شود. در بازار فارکس، معاملات به روش غیابی و قرارداد الحاقی است؛ از طرف بانک‌های عامل عرضه می‌شود و معامله‌گران به آن می‌پیوندند. با توجه به شرایط حاکم بر معامله، ورود انگیزه‌های فردی ممکن نیست (همان).

۲-۳. شرایط اختصاصی انعقاد قراردادها

قراردادهای الکترونیکی آتی برای تشکیل و انعقاد به شرایطی که شرح آن در ذیل خواهد آمد نیاز دارند. با جمع این شرایط در کنار دیگر شرایط عمومی قراردادها، قراردادهای آتی صحت و اعتبار خواهند داشت، در غیر این صورت، چنانچه شرایط اختصاصی رعایت نشود، قرارداد آتی منعقد نمی‌گردد. بود و نبود این شرایط یا صحت و بطلان عقد را به دنبال خواهد داشت یا جزو شرط صحت عقد نبوده و تأثیری در صحت و بطلان ندارد، بلکه باعث اثربخشی یا لزوم عقد می‌گردد. در زیر به آن‌ها اشاره شده است:

بند ۱- انعقاد قرارداد آتی در سامانه معامله‌گر به واسطه کارگزار: در سامانه بورس کالای ایران، از نظر هویت و تابعیت اشخاص معامله‌گر محدودیتی وجود ندارد. زمانی که ثبت نام برای هر عضو رسمی تکمیل و تأیید شد، نام کاربری و رمز ورود به سامانه در اختیار وی قرار خواهد گرفت. معاملات با به‌کارگیری واسطه‌های معاملاتی به نام کارگزار از قبیل افراد حقیقی، اشخاص و شرکت‌های خصوصی و نمایندگان الکترونیکی بازار بورس انجام می‌شود. نماینده‌های الکترونیکی برنامه‌ها و نرم‌افزارهایی هستند که اطلاعات معاملات مورد نظر را جمع‌آوری می‌کنند، در همه بازارها به مقایسه قیمت‌ها می‌پردازند و در نهایت به خرید و فروش در بازارهای الکترونیکی اقدام می‌کنند. به هر قرارداد آتی یک کد شناسایی داده می‌شود که شامل اطلاعات مربوط به دارایی پایه به همراه ماه و سال قرارداد است (شاه‌حیدری، ۱۳۹۸، ص ۱۳۲-۱۳۵).

برای تشکیل قرارداد الکترونیکی آتی در بازار بورس، عضویت در سامانه معامله‌گر بورس لازم است. طرفین با سفارش انجام معامله به کارگزار بورس، به پیدا کردن طرف

مقابل برای انعقاد قرارداد نیاز ندارند، زیرا طرف مقابل قرارداد نیز به سامانه بورس مراجعه کرده و سفارش متقابل برای انجام معامله به کارگزار می‌دهد. او سفارش مشتری را انجام می‌دهد و بابت حق‌العمل خود کمیسیون دریافت می‌کند.

در بازار فارکس نیز، کارگزار از طریق شبکه‌های الکترونیکی به بانک‌ها متصل می‌شود و هر لحظه نرخ‌ها را از بانک‌ها جمع‌آوری و در نرم‌افزار اختصاصی معامله ارسال می‌کند. مشتری نیز از راه همان نرم‌افزار به کارگزار خود سفارش می‌دهد. کارگزار، بر اساس نوع ارزیابی کالای مورد معامله، قیمت، تعیین خرید یا فروش و حجم معامله که در سفارش مشتری آمده اقدام می‌کند. کارگزار بازار فارکس کمیسیون نمی‌گیرد، بلکه اختلاف قیمت خرید و فروش درآمد وی محسوب می‌شود. بنابراین، برای ورود به بازار فارکس، انتخاب کارگزار الزامی است (کهیاریان، ۱۳۹۶، ص ۹۰).

در بازار فارکس، مشتری باید با یک کارگزار یا بانک قرارداد ببندد و سپس در بانکی که کارگزار به او معرفی کرده مبلغی را به‌عنوان سپرده قرار دهد که پشتوانه انجام معاملات محسوب می‌شود. این حساب به نام مشتری باز می‌شود. پس از انتخاب بروکر (کارگزار) و تکمیل فرایند ثبت‌نام، یک حساب بانکی در یکی از کشورها برای مشتری افتتاح می‌شود و سپس مشخصات حساب از طریق ایمیل برای او ارسال خواهد شد. مشتری، با دریافت نام کاربری و رمز ورود به حساب از سوی کارگزار، می‌تواند از طریق نرم‌افزار به حساب خود دسترسی یابد و به انجام معاملات بپردازد. هریک از کارگزاران سایت و نرم‌افزار جداگانه دارند. آن‌ها واسطه انجام معاملات بین افرادند. (رسولی فتح‌آباد، ۱۳۹۱، ص ۱۰۷-۱۰۵)

بسیاری از کارگزاران در سراسر جهان از دو پلتفرم متاتریدر^۱ و ۵ استفاده می‌کنند. سامانه معاملاتی متاتریدر ۵ ابزارهای لازم برای تجزیه و تحلیل پویای قیمت را در اختیار معامله‌گران قرار می‌دهد. معامله‌گران با استفاده از این نرم‌افزارها می‌توانند در بازارهای بورس و فرابورس فعالیت کنند. با تصویب قوانین و فراهم کردن زمینه‌های لازم می‌توان از آن‌ها در بازار بورس ایران نیز برای انجام معاملات بهره‌مند شد.

۱. MetaTrader

حال این سؤال مطرح می‌شود که ماهیت قرارداد با کارگزار در بازار بورس و بازار فارکس چیست؟

به عبارتی کارگزار، در انعقاد قرارداد، حق‌العمل کار است یا دلال تلقی می‌شود؟ حق‌العمل کار در ماده ۳۵۷ قانون تجارت این‌گونه تعریف شده است: «حق‌العمل کار کسی است که به اسم خود ولی به حساب دیگری (آمر) معاملاتی کرده و در مقابل حق‌العملی دریافت می‌دارد.» با توجه به این تعریف، حق‌العمل کار ویژگی‌های زیر را دارد:

۱. معامله به نام خود؛ ۲. معامله به حساب آمر؛ ۳. دریافت حق‌العمل؛ ۴. اراده انشایی در انعقاد معامله.

تعریف دلال نیز در ماده ۳۳۵ قانون تجارت آمده است: «دلال کسی است که در مقابل اجرت واسطه انجام معاملاتی شده یا برای کسی که می‌خواهد معاملاتی نماید طرف معامله پیدا می‌کند.» با توجه به این تعریف، دلال این ویژگی‌ها را دارد: ۱. بسترسازی انجام معاملات؛ ۲. عدم اراده انشایی در انعقاد معامله.

تعریف کارگزار در آیین‌نامه معاملات بورس عبارت است از شخصی که برای دیگران دادوستد می‌کند و در تالار بورس معامله را به نام خود و برای مشتری با کارگزاران دیگر منعقد می‌نماید و در برابر عمل خویش کارمزد و حق‌العمل دریافت می‌کند. کارگزار بورس به حساب آمر و سفارش‌دهنده، ولی به نام خود معامله می‌کند؛ بنابراین کارگزار حق‌العمل کار است و ویژگی‌های خاصی که کارگزار بورس نسبت به دیگر حق‌العمل‌کاران دارد ضمانت‌اجرای معامله است. چون معاملات بورس منحصراً به دست کارگزاران انجام می‌گیرد و هنگام معامله نام مشتریان و سفارش‌دهندگان اعلام نمی‌شود، کارگزاران شخصاً ضامن اجرای معامله نیز هستند. بنابراین کارگزار حق‌العمل کاری است که به نام خود و به حساب دیگری معامله می‌کند و ضامن اجرای معامله است.

دلال طرفین معامله را به یکدیگر معرفی می‌کند. کارگزار فارکس هیچ دخالتی در انعقاد معاملات ندارد و فقط زمینه معامله بین متعاملین را فراهم می‌سازد. شخص معامله‌گر با اراده خود و به حساب خود معامله می‌کند و کارگزار در ازای ایجاد زمینه معاملاتی

کارمزد دریافت می‌کند. با توجه به نبود اراده انشایی کارگزار فارکس در انجام معامله، نمی‌توان او را حق‌العمل‌کار تلقی کرد؛ وی دلال محسوب می‌شود (همان، ص ۱۱۱).

پس از صدور گواهی تأیید معامله از سوی اتاق پایاپای، قرارداد آتی به‌طور صحیح واقع شده و از سوی کارگزار به اطلاع مشتری (اصیل) می‌رسد. برای انعقاد قرارداد آتی تأدیة مبلغی به‌عنوان سپرده حسن انجام تعهد^۱ به بورس کالا الزامی است. وضعیت سپرده مذکور به همراه دیگر مدارک و اطلاعات مربوط به انجام معامله از سوی کارگزار به اتاق پایاپای سپرده می‌شود تا به تأیید نهایی آن اتاق برسد و گواهی انجام معامله صادر شود. سپرده حسن انجام تعهد مبلغی وجه نقد یا هرگونه دارایی دیگر از قبیل ضمانت‌نامه بانکی (بدون قید شرط) است که باید به کارگزار پرداخت شود. هدف مستقیم سپرده حسن انجام تعهد کاهش احتمال متضرر شدن یکی از طرفین معامله در بازار به علت عدم انجام تعهدات متعهد است. تعیین میزان سپرده از اختیارات بورس و معمولاً ۲ تا ۱۰ درصد ارزش کالای موردتعهد است. در بورس، سپرده حسن انجام تعهد به سپرده اولیه^۲ معروف است. سپرده به حساب ویژه‌ای به نام «حساب ودیعه»^۳ واریز می‌شود.

اتاق پایاپای، مطابق قیمت اعلام‌شده بورس، مابه‌التفاوت آن را، با قیمت تثبیت‌شده در قرارداد، محاسبه و از لحاظ مثبت و منفی بودن به حساب متضرر و منتفع منظور می‌کند. روند تسویه روزانه از سوی بورس و اتاق پایاپای تا هنگام سررسید اعمال منظور می‌شود. آیا این سپرده همان جریمه عدول است یا وجه التزام است؟ اگر وجه التزام است، آیا جانشین عدم انجام تعهد می‌گردد یا خسارتی که به طرف متقابل وارد می‌شود؟ بر اساس مقررات بورس کالا، مبلغ سپرده اولیه از طریق تسویه روزانه بر مبنای قیمتی که هر روز بورس برای کالای مورد مبادله اعلام می‌کند تعدیل می‌شود. بنابراین سپرده حسن انجام تعهد در بورس که معروف به سپرده اولیه است نه بیعانه است و نه جریمه عدول، بلکه وجه التزامی است که از سوی بورس و با توجه به نقش بورس در

۱. Initial Margin

۲. سپرده اولیه، در هر زمان و برای هر قرارداد آتی معامله‌شده، از سوی عضو اتاق توزیع می‌شود که پس از تسویه کامل قرارداد به سپرده‌گذار مسترد می‌گردد.

۳. margin account

سامان‌دهی و حاکمیت نظام واحد تعیین می‌شود. حال وجه التزامی که در قرارداد آتی توزیع می‌شود، آیا جانشین اصل تعهد می‌گردد یا خیر. اگر وجه التزام در برابر عدم انجام تعهد باشد، با تخلف متعهد، متعهدله حق انتخاب هریک از اجرای تعهد اصلی یا پرداخت وجه التزام را دارد. در این حالت، وجه التزام خسارت احتمالی پیش‌بینی شده در قرارداد است و قصد انشایی طرفین این است که تالی فاسد عدم ایفای تعهد همان خسارت وجه التزام است. با استقراء در قوانین و مقررات بورس کالا و تعریفی که از قرارداد آتی آمده است، سپرده حسن انجام تعهد جریمه مجازات عدم اجرای تعهد یا تأخیر انجام تعهد است. اگر یکی از طرفین قرارداد آتی از انجام تعهد خودداری کند، طرف مقابل می‌تواند وجه التزام مقرر در قرارداد را مطالبه کند، بدون این‌که درخواست اجرای اصل تعهد از او سلب شود. هرچند این امر برخلاف اصل همانا عدم اجتماع مطالبه خسارت ناشی از تخلف از اجرای تعهد و اجرای اصل تعهدات است، بنابر ماده ۱۰ قانون مدنی معتبر به نظر می‌رسد.

بند ۲- ایجاب و قبول: در این قراردادها، سامانه معامله‌گر جانشین فروشنده می‌شود و با خریدار معامله می‌کند. در حقیقت سامانه معامله‌گر نماینده الکترونیکی به‌شمار می‌رود، زیرا فروشنده واقعی با اعلام قیمت موردنظر خود به سامانه معامله‌گر از صحنه انعقاد عقد خارج می‌شود. خریداران اغلب واسطه‌ها و دلال‌هایی هستند که به واسطه سرمایه و توان مالی شرکت خود وارد این بازارها می‌شوند و از این بازارها به‌منزله ابزارهایی برای سرمایه‌گذاری و سوداگری استفاده می‌کنند. این واسطه‌ها، با خرید قراردادهای الکترونیکی آتی نفت به قیمت پایه و به سررسید چند ماهه، به انتظار نوسانات قیمت در بازار می‌نشینند (شاه‌حیدری، ۱۳۹۸، ص ۱۴۴).

در بورس‌هایی که معاملات از طریق سیستم‌های الکترونیکی انجام می‌شود، ایجاب‌ها وارد سیستم معاملات می‌شود. ایجاب تا قبل از تشکیل قرارداد قابل رجوع است. به این صورت که مشتری می‌تواند سفارشی را که به کارگزار داده پس بگیرد و کارگزار نیز، در صورت تقاضای مشتری، می‌تواند از ایجاب خود رجوع کند. بنابراین در قراردادهای آتی ایجاب خطاب به عموم است. ایجاب‌ها به ترتیب قیمت اجرا می‌شوند.

کارگزاری که ایجاب را در سامانه وارد می‌کند پذیرفته است که اگر ایجابی مناسب وجود داشته باشد قرارداد منعقد شود. ابراز اراده در سیستم الکترونیکی فقط با ارسال یک داده صورت می‌پذیرد (امینی، ۱۳۸۸، ص ۹۴-۹۵).

بند ۳- زمان و مکان: در مرحله انعقاد که نحوه تشکیل قرارداد و ضمیمه شدن حقوقی قبول به ایجاب را پوشش می‌دهد، محل انعقاد عقد در این قراردادها محل استقرار (سخت‌افزار) سامانه الکترونیکی معامله‌گر است. خریداران با رایانه‌های شخصی خود، درحالی‌که در قطار، کشتی، هواپیما و اتومبیل شخصی خود هستند، به‌طور الکترونیکی دعوت به ایجاب، ایجاب متقابل، قبول یا قبول مشروط را اعلام و ارسال می‌کنند و فروشندگان نیز در هر موقعیت جغرافیایی که قرار داشته باشند می‌توانند قبول را دریافت و مطالعه کنند (شاه‌حیدری، ۱۳۹۸، ص ۱۴۳).

در محل اجرای عقد، موضوع قرارداد با تبادل ثمن معامله انجام یافته تلقی می‌شود. پرداخت وجه با استفاده از درگاه‌های پرداخت الکترونیکی در سامانه صورت می‌پذیرد. هر معامله‌گر برای خود یک حساب کاربری الکترونیکی دارد که توسط سامانه معامله‌گر برای او به وجود آمده است. وجوه خریداران به حساب سامانه معامله‌گر واریز می‌شود و حساب کاربری خریدار در سامانه به همان مبلغ شارژ می‌گردد. خریدار مبالغ و قراردادهای قابل معامله و شرایط معاملاتی آن‌ها را بررسی می‌کند و معاملات مدنظر و مبالغ مربوطه را با توجه به آن‌ها انتخاب می‌کند. سامانه معامله‌گر، متناسب با معاملات نهایی تأیید شده، از حساب کاربری خریداران کسر می‌کند و به حساب کاربری فروشنده اضافه می‌کند. در پایان، خریداران و فروشندگان موجودی حساب‌های کاربری خود در سامانه معامله‌گر را به‌طور الکترونیکی به حساب بانکی خود منتقل می‌کنند. بنابراین، محل اجرای عقد را باید محل استقرار سامانه معامله‌گر تلقی کرد، زیرا ملاک اجرای عقد محل پرداخت ثمن است (همان).

در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، نظریه وصول و در حقوق ایران نظریه ارسال پذیرفته شده است. در قانون تجارت الکترونیکی، سه نظریه ارسال، وصول و نظریه جدید تأیید وصول در صورت توافق طرفین یا شرط از سوی اصل‌ساز بیان شده است.

ماده ۱۸ دستورالعمل اجرایی درخصوص سفارش‌ها در سیستم‌های الکترونیکی چنین مقرر داشته است: «اجرای سفارشات براساس اولویت قیمت و در صورت تساوی قیمت‌ها براساس اولویت زمانی ورود سفارش به سامانه معاملاتی خواهد بود.» اتاق تسویه در تشکیل قرارداد نقشی ندارد. نه ایجابی می‌دهد و نه ایجابی را قبول می‌کند. ورود اتاق فرع بر تشکیل قرارداد است.

نتیجه‌گیری

در آغاز، معامله‌گران و کارگزاران قراردادهای خرید و فروش خود را در تالار بورس با گفت‌وگو منعقد می‌کردند. پس از مدتی، سایر بورس‌ها سیستم مبادلات الکترونیکی را جایگزین سیستم سنتی «حراج حضوری» کردند. در این روش، معامله‌گران درخواست‌های خود را از طریق سامانه معامله‌گر وارد سیستم می‌کنند.

قرارداد آتی در حوزه نفت قراردادی الزام‌آور و معتبر است که در آن طرفین متعهد به تسلیم و تسلّم حجم و کیفیت میزان شده‌ای از یک محصول خام یا فراوری شده نفت در تاریخ آتی به قیمت تعیین شده‌ای در زمان انعقاد قرارداد در بورس‌های سازمان یافته‌اند. قراردادهای سی‌اف‌دی یا مابه‌التفاوت نسبت به قراردادهای آتی از امتیازات بیشتری برخوردارند؛ مثلاً سررسید ندارند، تاجران نیازی به سرمایه‌گذاری کل مبلغ ندارند و فقط بخشی از مبلغ کل را واریز می‌کنند، کارگزاران از معامله‌گران کمیسیون ناچیزی دریافت می‌کنند، امکان کسب سود از نوسانات قیمت دارایی پایه را در روند صعودی و نزولی برای معامله‌گران بدون آن‌که مالک باشند فراهم می‌سازد، و در بازار بورس نیست و خارج از بورس کار می‌کند. به علت تازگی، هنوز در ایران به این قراردادها به‌طور کامل و جدی پرداخته نشده است.

بازار فارکس نسبت به بازار بورس مزایای بیشتری برای تاجران نفت دارد. بازار بورس در مقایسه با بازار فارکس نوسانات کمتری دارد. کارگزار در بازار بورس نقش حق‌العمل‌کار و در بازار فارکس نقش دلال را ایفا می‌کند. معاملات در بازار فارکس از مصادیق قمار نیست و شانس در انجام آن دخالتی ندارد. همچنین معاملاتی که در آن انجام می‌شود ربوی نیست.

در تبیین اقدامات سازمان بورس در خصوص بازار فارکس، بهتر بود به موضوع به‌منزله پدیده‌ای تازه نگریسته می‌شد. به‌نظر می‌رسد باید در جهت تصویب قوانین و مقررات و تقویت تجهیزات فنی گام برداشت. فعالیت در این بازار مستلزم کسب اطلاعات، مهارت کافی و دانش لازم است. بنابراین، برای جلوگیری از ضرر و زیان در این معاملات پیشنهاد می‌شود در کشور دوره‌های حرفه‌ای و پیشرفته برای افراد مستعد برگزار شود تا در آینده بتوانند با تجارب خود روند بازار را به‌درستی پیش‌بینی کنند. همچنین، پیشنهاد می‌شود سازمان بورس با تأسیس شرکت کارگزاری مستقیم تحت نظارت بانک مرکزی ایران فعالیت سرمایه‌گذاران را از طریق کارگزار داخلی و بدون واسطه در بازار فارکس رصد کند. همان‌طور که گفته شد، بسیاری از کارگزاران در سراسر جهان از دو پلتفرم متاتریدر ۴ و ۵ استفاده می‌کنند. سامانه معاملات متاتریدر ۵ همه ابزارهای لازم برای تجزیه و تحلیل پویای قیمت را در اختیار معامله‌گران قرار می‌دهد. معامله‌گران با استفاده از این نرم‌افزارها می‌توانند در بازارهای بورس و فرابورس فعالیت کنند. با تصویب قوانین و فراهم کردن زمینه‌های لازم می‌توان از آن‌ها در بازار بورس ایران نیز بهره‌مند شد.

منابع

- افتخار جهرمی، گودرز و صاحبی پسندیده، محمدرضا (پاییز ۱۳۹۹). «تحلیل فقهی حقوقی مشتقات ارزی و آثار آن». فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۳، شماره ۹۱، ص ۱۱-۳۵.
- امینی، مهدی (۱۳۸۸). *قراردادهای آتی در معاملات بورس کالا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.
- برارپور، ابراهیم (۱۳۹۷). «تبیین ماهیت و چیستی بازار فارکس و بایسته‌های آن در فقه و حقوق ایران». *پژوهش‌نامه حقوق خصوصی عدالت*، سال پنجم، شماره ۱۰، ص ۹-۳۳.
- بیات، فرهاد (۱۳۹۶). *شرح جامع حقوق مدنی*. تهران: انتشارات ارشد، چاپ دوازدهم.
- پاک‌مرام، عسگر و یزدانی، مریم (۱۳۹۰). «مقایسه بازار فارکس با بازار سهام». *مجله اقتصادی*، سال یازدهم، شماره ۹ و ۱۰، ص ۱۳۱-۱۵۰.
- حسین‌زاده، جواد (پاییز و زمستان ۱۳۹۰). «مفهوم و ماهیت قراردادهای آتی». *پژوهش‌های حقوقی*، شماره ۲۰، ص ۷۷-۹۵.
- دستورالعمل اجرایی معاملات قراردادهای آتی در شرکت بورس کالای ایران مصوب ۱۳۸۶/۱۲/۷ در:
- <https://bashgah.com/blog/wp-content/uploads/2016/01/ATI-KALA.pdf>
- رسولی فتح‌آباد، نگین (۱۳۹۱). *جنبه‌های حقوقی معاملات فارکس*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشکده پردیس بین‌الملل، دانشگاه شیراز.
- زرکلام، ستار (۱۳۹۳). *حقوق تجارت الکترونیک*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، چاپ سوم.
- شاه‌حیدری، فیروزه (۱۳۹۸). *واکاوی ساختار قراردادهای نوین نفتی در عرصه بین‌الملل*. تهران: قانون‌یار.
- شرکت بورس کالای ایران (۱۳۹۳). *مقدمه‌ای بر قراردادهای آتی*، ص ۷-۸.
- صفایی، سیدحسین (۱۳۹۲). *قواعد عمومی قراردادها*. جلد دوم. تهران: میزان، چاپ پانزدهم.
- کهباریان، هادی (۱۳۹۶). *مقایسه مقررات حاکم بر بازار فارکس و بازار سهام در حقوق تجارت داخلی و بین‌المللی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس.
- محمدی، فرزانه (۱۳۸۸). «فارکس چیست؟». *مجله تازه‌های اقتصاد*، سال هفتم، شماره ۱۲۴، ص ۶۹-۶۵.

معصومی نیا، غلامعلی (۱۳۸۵). «بررسی فقهی ابزارهای مشتقه». فصلنامه جستارهای اقتصادی، دوره ۳، شماره ۶، ص ۱۵۷-۱۹۲.

موسوی، سیدمحمد (۱۳۹۳). تحلیل فقهی و حقوقی قرارداد آتی نفت در بورس انرژی. پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد.

نوری، سمیه، سالارزائی، امیرحمزه و مختاری افراکتی، نادر (۱۳۹۸). «تحلیل فقهی بازار بین المللی فارکس با تکیه بر ممنوعیت آن در قوانین ایران». فصلنامه علمی پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال بیستم، شماره ۴۹، ص ۷۷-۹۶.

Kamali Muhammad, H. (2005). "Fighi Issues in Commodity Futures". *Islamic Research and Training Institute*, Saudi Arabia, 26-28.

<https://capitalxtend.com/fa/trade-oil/> (last visited: 2020/11/20)

<https://www.contracts-for-difference.com/markets/Bitcoin-trading.html>. (last visited: 2020/11/20)

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/contract-for-difference-cfd/> (last visited: 2020/11/20)

<https://www.google.com/amp/s/saednews.com/fa/post/systeme%moamelatiye-farex-va-moamelate-an-chegune-ast/amp> (last visited: 2020/11/20)

<https://www.ig.com/en/commodities/oil/how-to-trade-oil>. (last visited: 2020/11/20)

<https://www.theguardian.com/cmc-markets-trading-decoder/2020/oct/20/why-cfd-trading-is-surgin-in-2020-and-how-it-could-benefit-you> . (last visited: 2020/11/20)

<https://threemarkets.com/cfd-contract/>. (last visited: 2020/11/20)

Foundations and Formation of Electronic Oil Futures Contracts

Golnaz Jalali,¹ Fathollah Rahimi,² Fatemeh Ghanad³

Abstract

Iran is in a special place in terms of oil exports, and it is natural that in this valley traders are also looking for a better market and more profits. With development and progress of the Internet and new technologies, the world economy has taken an upward trend towards e-commerce. The questions that will be answered are the questions that can be answered between the Iranian Stock Exchange and the International Forex Market, which one can be suitable for oil traders and what kind of contracts they sign to make more profits. Therefore, this research aimed to explain the nature and fundamentals of stock and forex markets and future contracts and their differences, to have a comparative view on their advantages and disadvantages towards each other and to investigate the conclusion of futures contracts in these two markets.

The findings indicate that the international forex market in Iran is legal and legitimate and has many advantages for oil traders compared to the stock market and it is proved that trading in this market is not gambling and usury. Also, if you use contracts for difference or CFDs in their transactions, they will receive more points. Special formalities are needed to conclude future contracts on the stock market and Forex markets.

Keywords: Electronic Contracts, Oil Futures Contracts, Energy Futures Exchange, Derivative Instruments

1. Master of Electronic Commerce Law, University of Science and Culture, Tehran, Iran (Corresponding Author); golnaz_jalali1994@yahoo.com

2. Faculty Member of Azad University of Tehran-North branch, Tehran, Iran, rahimi_law@yahoo.com

3. Associate Professor, University of Science and Culture, Tehran, Iran, ghanad@usc.ac.ir.